

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II · ANY 2021 · N.15 · ISSN 1699-793X
248 PÀGINES · BARCELONA

Editor:
Museu d'Història de
Barcelona (MUHBA)
Institut de Cultura
Ajuntament de Barcelona

Director MUHBA:
Joan Roca i Albert

Secretaria de redacció:
Vanesa Triay

Consell de redacció:
Daniel Alcubierre
(MUHBA)
Reinald González
Josep Guitart (UAB)
Josep M. Gurt (UB)
Magí Miret (GC)
Carme Miró (ICUB)
Núria Miró (MUHBA)
Miquel Molist (UAB)
Emili Revilla (MUHBA)
Teresa Reyes (DiBa)
Queralt Solé (UB)

Avaluadors externs:
Luis Caballero Zoreda
Carmen Fernández Ochoa
Sauro Gelichi
Jean Guyon
Bernat Martí
Lucy Vallauri
Desiderio Vaquerizo
Giuliano Volpe

**Altres avaluadors
2012-2021:**
Carmen Aranegui Gascó
Xurxo M. Ayán
José Beltrán Fortes
Gian Pietro Brogiolo
Francesc Burjachs
Claudio Capelli
Laura Castells
Lídia Colomines
Carlo Ebanista
Virginia García-Entero

Albert Garcia Espuche
Enrico Giannichedda
Ignacio Grau
Carmen Guiral Pelegrín
Sonia Gutiérrez Lloret
Alberto León Muñoz
Josep M. Macias
Assumpció Malgosa
Pedro Mateos Cruz
Josep M. Nolla
Lauro Olmo Enciso
Josep M. Palet
Antonio Pizzo
Juan Antonio Quirós
Paolo Ramagli
Santiago Riera Mora
Jacques Thiriot
Josep Maria Vila

Control gràfic:
Emili Revilla

Disseny gràfic:
PFP
(Quim Pintó,
Montse Fabregat)

Realització:
M. Dolors Magallón
El taller interactivo, S.L.

Imatges de la coberta:
Daniel Alcubierre-
MUHBA

Imatges contracoberta:
Global Mediterrània

ISSN
1699-793X

Dipòsit legal
B-9715-2005

© dels textos els autors
© de l'edició

**Museu d'Història
de Barcelona**
Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona
Plaça del Rei, s/n
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
Fax: 93 315 09 57
www.museuhistoria.bcn.
cat/quarhis

QUADERNS D'ARQUEOLOGIA
I HISTÒRIA DE LA CIUTAT DE
BARCELONA

| BARKENO | BARCINO | BARCINONA |
| BARŠALŪNA | BARCELONA |

quarhis

ÈPOCA II·ANY 2021·NÚM.15·ISSN 1699-793X
248 PÀGINES · BARCELONA

SUMARI
SUMARIO
SUMMARY
SOMMAIRE

9-12 QUARHIS I EL MUSEU COM A CENTRE DE CONEIXEMENT: CAP A UNA NOVA ETAPA

JOAN ROCA I ALBERT

ARQUEOLOGIA DEL CONFLICTE I CIUTADANIA

16-57 BARCELONA 1936-1939: SISTEMA DEFENSIU I CANVIS EN L'ARQUITECTURA D'UNA CIUTAT A LA REREGUARDA. UNA PROPOSTA D'ESTUDI DES DE L'ARQUEOLOGIA DEL CONFLICTE
JORDI RAMOS RUIZ

58-73 LA PETJADA DELS BOMBARDEIGS DE LA GUERRA CIVIL A LA CIUTAT DE BARCELONA: UNA PROPOSTA METODOLÒGICA
LAIA GALLEGU-VILA

74-79 ANNEX 1: ACCIÓ DEFENSA PASSIVA: CREACIÓ CONTEMPORÀNIA, EDUCACIÓ I ARQUEOLOGIA
NÚRIA AIDELMAN FELDMAN | LAIA COLELL APARICIO | CARLES GINER I CAMPRUBÍ

NOTES I ESTUDIS

82-103 LES PRIMERES SOCIETATS AGRÍCOLES A L'ÀREA DE SANT ANDREU I LA SAGRERA (BARCELONA): UNA VISIÓ DE CONJUNT
SERGIO ARROYO BORRAZ | ESTÍBALIZ MONGUILÓ CORTÉS | ISABEL PEREIRA HERNÁNDEZ | ANNA BACH GÓMEZ | MIQUEL MOLIST MONTAÑA

104-127 LA VIL·LA DEL PONT DEL TREBALL DIGNE ENTRE ELS SEGLES IV I VI. UN INDICADOR DEL CANVIS SOCIOECONÒMICS A BARCELONA ENTRE EL BAIX IMPERI I LA TARDOANTIGUITAT
DANIEL ALCUBIERRE GÓMEZ | JORDI ARDIACA RODRÍGUEZ | PERE LLUÍS ARTIGUES I CONESA | ANTONI RIGO JOVELLS

128-147 OS I METALL A LA NECRÒPOLIS ISLÀMICA DEL BORN, ESTUDI ANTROPOLÒGIC I ACTUACIONS DE CONSERVACIÓ-RESTAURACIÓ
NÚRIA ARMENTANO OLLER | IGNASI GALTÉS VICENTE | LÍDIA FONT PAGÈS | ANNA LÁZARO LUCAS | CARMÉ MIRÓ I ALAIX

148-159 LES RESTES D'AUS RECUPERADES A LA CASA CORRALES (EL BORN). REFLEXIONS AL VOLTANT DEL CONSUM D'AVIRAM A BARCELONA ENTRE ELS SEGLES XIV I XVIII
LLUÍS LLOVERAS ROCA | ANTONI FERNÁNDEZ ESPINOSA | LLUÍS GARCIA PETIT | SANTIAGO RIERA MORA | CARMÉ MIRÓ I ALAIX | JORDI NADAL LORENZO

160-191 APROXIMACIÓ ALS MATERIALS ARQUEOLÒGICS DE LA FASE FINAL DEL REC COMTAL AL SEU PAS PER L'ANTIC MERCAT DEL BORN
JOSEFA HUERTAS ARROYO | NÚRIA MIRÓ I ALAIX | TONI FERNÁNDEZ ESPINOSA

NOTICIARI

194-196 PROJECTE PREHISTÒRIA AL PLA DE BARCELONA

197-200 PALEOPAISATGE I PALEOAMBIENT A BARCELONA: EL PROJECTE PALEOBÀRCINO-I (2016-2020)

201 RECURSOS FAUNÍSTICS A LA BARCELONA IMPERIAL, TARDOANTIGA I MEDIEVAL. IMPLICACIONS ECONÒMIQUES I SOCIALS.

202-205 ARQUEOBORN, EL PROJECTE DE RECERCA ARQUEOLÒGICA D'EL BORN-CMM

206-207 NOVES APORTACIONS AL CONEIXEMENT DE LES MAJÒLIQUES DE POSSIBLE ORIGEN VALENCIÀ LOCALITZADES A LA CIUTAT DE BARCELONA

208-209 LA CIRCULACIÓ CERÀMICA A BARCELONA I EL SEU TERRITORI ADJACENT AL VOLTANT DELS SEGLES XV I XVII A TRAVÉS DEL SEU ESTUDI ARQUEOMÈTRIC

210-212 ARQUEOLOGIA I CIUTADANIA. EL PROTOCOL D'ACCÉS ALS REFUGIS ANTIAERIS DE BARCELONA

213 "EDIFICIS FERITS", UNA EINA QUE BUSCA LA PRESERVACIÓ DE LA MEMÒRIA AMB LA PARTICIPACIÓ CIUTADANA

215-218 BIBLIOGRAFIA PUBLICADA SOBRE ARQUEOLOGIA DE BARCELONA

219-226 TEXTOS EN CASTELLANO. SÍNTESIS

227-234 ENGLISH TEXT. SUMMARY

235-242 TEXTES EN FRANÇAIS. RÉSUMÉ

243-247 NORMES DE PRESENTACIÓ D'ORIGINALS A QUARHIS

NOTICIARI

1. PRESENTACIÓ DEL PROJECTE PALEOBÀRCINO

PaleoBàrcino és un ampli projecte de recerca que té per objectiu analitzar l'evolució paleopaisatgística de la plana de Barcelona. Coordinat des del Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques de la Universitat de Barcelona, el projecte és producte de la col·laboració i participació del Servei d'Arqueologia de Barcelona i està finançat pel Ministeri Espanyol de Recerca i Innovació (MICINN, HAR2016-77981). La primera fase del projecte s'ha dut a terme entre els anys 2016 i 2020 i per tant, enguany, un cop finalitzada ja la seva primera fase, ha estat sol·licitada al MICINN l'execució d'una segona fase de la recerca (Riera, Miró, 2016).

El projecte PaleoBàrcino proposa dos grans objectius. D'una banda, estudiar com s'articulen les interrelacions entre l'home i el medi en el passat en entorns altament variables com les planes litorals mediterrànies; és a dir, com han respost les societats passades als canvis ambientals, en termes d'adaptabilitat i resiliència. D'altra banda, la recerca se centra en caracteritzar els canvis paleoambientals litorals –costaners, principalment– i el procés de modelatge del paisatge del pla de Barcelona al llarg de l'Holocè, durant els darrers 10.000 anys.

El pla de Barcelona, en tant que medi litoral mediterrani, ha sofert profunds canvis morfològics al llarg de l'Holocè, com a resultat combinat de la variabilitat climàtica, eustàtica i de l'impacte humà. En diferents períodes històrics, les comunitats humanes barcelonines han desenvolupat estratègies adaptatives a la variabilitat ambiental, mitjançant canvis en els sectors d'ocupació de la plana, en la densitat poblacional, en la gestió i explotació de nous recursos terrestres i marítics o en la distribució de les activitats productives. Tots aquests canvis naturals i antròpics han contri-

buït a la construcció del paleopaisatge barceloní.

El projecte s'ha centrat en l'estudi, d'una banda, de l'evolució geomorfològica del sector nord de la plana i en l'anàlisi de proxies paleoambientals (pol·len, ostracodes, foraminífers, gasteròpodes), i de l'altra, en els canvis de l'ocupació humana de la plana, a partir de la Carta Arqueològica de Barcelona¹ i el seguiment de les intervencions arqueològiques que s'han anat realitzant.

En una primera fase, el projecte planteja com a objectiu central l'estudi paleoambiental del sector centre-nord de la plana barcelonina, que inclou principalment, el delta del riu Besòs, entre Montjuïc, Montcada i Montgat. Durant l'execució del projecte, s'anà desenvolupament una segona línia de recerca, més centrada en els sediments arqueològics, amb l'objectiu d'estudiar l'explotació dels recursos naturals a partir de l'estudi de les restes biòtiques de contextos arqueològics. Aquesta segona línia de treball permet complementar la imatge i la

Figura 1

Descripció de columnes sedimentològiques obtingudes amb sondatges mecànics de colpeig i dipositades en caixes en solars en obres. [Fotografia: S. Riera]

interpretació dels canvis paisatgístics barcelonins, ja que contribueix a delimitar la causalitat antròpica sobre els canvis del paisatge. L'alta qualitat de les dades obtingudes en aquests estudis arqueològics ens ha pogut a incorporar, en la segona fase del projecte, un eix de recerca centrat en els estudis arqueobiològics d'intervencions a la ciutat.

Una de les característiques del projecte PaleoBàrcino és la seva interdisciplinarietat, amb la participació d'un equip altament multidisciplinari i intersectorial en el que col·laboren actualment un total de 34 investigadors, procedents de l'àmbit universitari (Universitat de Barcelona, Universitat de Lleida, Universitat de València), d'instituts de recerca (IPHES, GEOLAB-CNRS, Musée National d'Histoire Naturel), de l'admi-

*Seminari d'Estudis i Recerques Prehistòriques (SERP-UB). Departament d'Arqueologia i Història. Universitat de Barcelona.

**Servei d'Arqueologia de Barcelona.

1. cartaarqueologica.bcn.cat

nistració pública (ICUB –Ajuntament de Barcelona, Diputació de Barcelona, ICGC) i de l'àmbit de l'empresa privada de geotècnia i arqueologia.

Donat que el projecte és una anàlisi de les interaccions socioambientals, l'equip de treball es divideix en dos grups: un grup analitza la història humana del Pla – està format per arqueòlegs i historiadors–, i una segon grup se centra en l'àmbit paleoambiental, i en qual hi participen geomorfòlegs, palinòlegs, especialistes en foraminífers, ostracodes, cladòcers, gasteròpodes, etc. Durant la segona fase de PaleoBàrcino-II, s'incorporen a la recerca, un tercer grup d'especialistes en disciplines arqueobiològiques, que realitzaran l'estudi de mamífers i aus, mol·luscs, peixos, carbons i llavors d'intervencions arqueològiques.

2. RECERQUES REALITZADES DURANT LA PRIMERA FASE DEL PROJECTE

2.1. Estudi geomorfològic i estratigràfic

Durant els primers cinc anys (2016-2020), el projecte PaleoBàrcino s'ha focalitzat principalment en l'estudi cronostatigràfic i paleoambiental del delta del riu Besòs i de la reconstrucció d'una corba eustàtica holocena per a la costa barcelonina.

Amb aquest objectiu, es començà per la recopilació de la informació sedimentològica generada a la ciutat, principalment d'informes geotècnics realitzats arran de projectes urbans i arquitectònics. S'han recopilat els sondatges existents en base de dades, com Geoíndex de l'ICGC, així com també d'informes de diverses obres executades al llarg del període del projecte. Diverses empreses de geologia de Barcelona, com Bac&Ventayol, Sota-sòl, Geomar i Neotest, col·laboradores en aquesta recerca, han contribuït a subministrar la informació a mesura que es realitzaven estudis geotècnics a la ciutat. A més, els organismes públics també han subministrat els informes geotècnics encarregats per ells (BAGURSA, BIMSA, Servei d'Arqueologia, Departament d'Ecologia Urbana i Departament d'Habitatge de l'Ajuntament de Barcelona). Cal tenir present que els informes geotècnics contenen informació rellevant per a l'estudi estratigràfic del delta, com són les descripcions litològiques, les pro-

Figura 2

Sondatge mecànic profund de 35 m, obtingut en els jardins de Ghandi, en el delta del riu Besòs. [Fotografia: S. Riera]

funditats de les unitats estratigràfiques, així com els resultats d'alguns assajos o analítiques, com les granulometries. Tanmateix, la informació paleoambiental i cronostatigràfica que contenen els informes geotècnics és sovint força limitada.

Per superar aquesta limitació, les empreses de geotècnia col·laboradores han permès l'accés directe a les columnes sedimentològiques que s'han anat realitzant en diverses obres (fig. 1), fet que ha facilitat la descripció directa dels sediments i l'extracció de mostres sedimentàries per a realitzar anàlisis granulomètriques, determinar la composició biòtica i l'obtenció de datacions C14. El protocol ha consistit en extraure mostres de sediments en cada una de les unitats litològiques i molt especialment en les transicions entre unitats.

L'accés a columnes realitzades en diverses obres ens ha permès descriure, en els cinc anys de projecte, un total de 30 sondatges distribuïts pel Poble Nou, Provençals de Poble Nou, Diagonal Mar, La Verneda i el Bon Pastor. Aquest conjunt implica, aproximadament, un total de 650 m lineals de sediments descrits i mostrejats.

Una segona tasca duta a terme els anys 2018 i 2019 ha estat la descripció i extracció de mostres en columnes sedimentàries disponibles en el magatzem de la Litoteca de l'ICGC (Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya). La

col·laboració amb l'ICGC va permetre detectar, per al sector del Besòs, un conjunt de sis intervencions geotècniques que conservaven columnes sedimentàries i que han permès l'estudi de 200 m lineals de sediments. La major part d'aquests sondatges provenen de les obres realitzades arran de la construcció de la línia de metro L9. Ha estat possible realitzar l'extracció de mostres per anàlisi sedimentològica, biòtica i l'obtenció de datacions absolutes C14.

Aquest conjunt d'informació, que comprèn informes geotècnics, sondatges d'obres i seqüències emmagatzemades a la Litoteca de l'ICGC, constitueix un corpus sòlid de dades però es distribueix irregularment en el terreny, deixant alguns espais sense informació que resulten necessaris per a la comprensió de l'estratigrafia deltaica. Amb aquest objectiu, el projecte PaleoBàrcino ha realitzat diverses campanyes d'extracció de seqüències sedimentàries, tant de sondatges mecànics profunds com de sondatges manuals més superficials (fig. 2). Donada la limitació de la dotació econòmica, el nombre de sondatges mecànics finançats pel projecte ha estat limitat, amb un total de set registres que han permès recuperar 180 m lineals de

Figura 3
Descripció de perfils sedimentològics en intervencions arqueològiques, en l'antiga fàbrica Farggi. [Fotografia: V. Triay]

Línia de costa a Barcelona, finançada per l'ICUB en el castell de Montjuïc. Paral·lelament a l'estudi del delta del Besòs, s'han realitzat dos sondatges al barri del Raval, per a la recuperació dels sediments orgànics de la depressió del Cagalell. Els sondatges als carrers de Josep Pijoan 5 i Arc de Teatre 22 i el conjunt de datacions C14, permeten disposar de 35 m de sediments altament orgànics que confirmen un funcionament d'un profund aiguamoll entre 6500 i 4000 cal aC (Riera *et alii*, 2019).

2.2. Estudis paleoambientals i paleopaisatgístics

Pel que fa als estudis paleoambientals de la plana, l'estudi pol·línic de la seqüència del carrer CID-2 (Tresoreria de la Seguretat Social), localitzat en la depressió del Cagalell (Raval), ha evidenciat les activitats econòmiques i l'impacte ambiental dels assentaments neolítics del Raval, ja des del neolític antic (Riera *et alii*, 2019). D'altra banda, s'ha iniciat l'estudi dels canvis en el règim d'incendis en la transició entre el mesolític i el neolític. Les dades evidencien possibles canvis en les estratègies d'ús del territori entre les comunitats caçadores-recol·lectores i productives (Pena, Riera, 2019)³.

2.3. Estudi del règim hídric i paisatgístic d'estructures hidràuliques

Un dels objectius del projecte PaleoBàrcino era l'aplicació de tècniques paleoambientals a l'estudi d'estructures hidràuliques, principalment el Rec Comtal, per tal de caracteritzar el règim hídric i determinar la influència de l'estructura en els canvis paisatgístics. Amb aquest objectiu, s'han realitzat estudis sedimentològics i arqueobiològics dels sediments

sediment. Les dificultats tècniques per a la realització de sondatges en zona urbana, han pogut ser superades gràcies a la col·laboració del Servei d'Arqueologia, de la Direcció d'Espais Verds i Biodiversitat-Ecologia i dels Serveis Urbans del Districte de Sant Martí i del Servei de Projectes d'Obres i Manteniment de Ciutat Vella. Sondatges mecànics han estat realitzats a: Via Trajana-carrer de Binèfar, carrer de Puigcerdà 127, fàbrica Farggi, jardins de Gandhi, carrer d'Almogàvers 128 i carrer d'Àvila-carrer del Doctor Trueta. A aquests, cal afegir els sondatges manuals d'escassa profunditat (que assoleixen una profunditat màxima de 4 m, realitzats a Can Ricard, plaça de Dolors Piera, carrer d'Almogàvers-carrer de Roc Boronat i carrer Joncar. Per últim, intervencions arqueològiques i rasses d'obres també han permès l'observació de talls estratigràfics subsuperficials, com per exemple, a la intervenció de la Rambla Prim-carrer de Santander, a la vil·la romana del Pont del Treball Digne a la Sagrera i a l'església de Sant Martí de

Provençals (fig. 3). Aquestes visites han estat possible gràcies a la col·laboració d'empreses d'arqueologia, i els directores de les intervencions². Transcorreguts cinc anys, el projecte ha pogut descriure i mostrejar 900 m lineals de sediments, que han aportat un conjunt de 40 datacions absolutes de C14, entre les quals 13 corresponen als períodes entre el baixmedieval i modern. Les dades geològiques obtingudes posen en evidència la complexitat paleotopogràfica i estratigràfica del delta del Besòs. Per al període històric (darrers 1500 anys), s'ha realitzat una primera interpretació de l'evolució del front litoral barceloní, que ha permès caracteritzar uns espais deprimits, més o menys resguardats de l'onatge i amb calatge suficient que pogueren ser emprats com a fondejadors de vaixells, amb anterioritat a les primeres infraestructures portuàries dels segles XV i XVI (Riera, Julià, Miró, 2019). Una part d'aquestes conclusions sobre els canvis costaners holocens, han estat incorporades a l'exposició temporal *La*

2. Rambla Prim: Dídac Pàmies – ANTEQUEM; Arc del Teatre, 22: Míriam Esqué – ATICS; Fernando Pessoa, 43-63; passeig de Torres i Bages, 110-122; Palomar, 11-25, passeig de Santa Coloma, 26-32; casernes Sant Andreu: Oscar Varas – ABANS; plaça de les Glòries. Dos de Maig: Iñaki Moreno – ATICS; Boters, 4: Marta Merino – ABANS; Monestir de Pedralbes: Josep Cruells; Tantarantana 113-17: Vanesa Triay – ATICS; Born CCM: Toni Fernández; Baluard de Migdia: Mikel Soberón – CODEX; Turó de la Rovira: Daniel Giner – CODEX; plaça dels Àngels, 12: Noemí Nebot – ABANS. Vil·la Pont del Treball Digne: Daniel Alcubierre, Jordi Ardiaca, Pere Lluís Artigues – CODEX. Església de Sant Martí: Míriam Esqué – ATICS.

3. Pena, A. 2020. *Local fire history reconstruction in the NE Barcelona Plain (Catalonia, Spain), ca. 8000-7500 cal. years BP*. TFM, Master in Quaternary and Prehistory Universitat Rovira i Virgili, Institut Català de Paleocologia Humana i Evolució Social (IPHES). Inèdit.

MU·HBA MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

**MUSEU D'HISTÒRIA
DE BARCELONA (MUHBA)**

Plaça del Rei, s/n.
08002 Barcelona
Tel.: 93 256 21 00
museuhistoria@bcn.cat
barcelona.cat/museuhistoria

Ajuntament
de Barcelona